Әли РҮСТӘМОВ
педагожи елмләр намизәди,
досент

ИНФОРМАТИКАНЫН САҺӘВИ СТРУКТУРУ ВӘ КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ЕЛМЛӘРИ ИЛӘ ГАРШЫЛЫГЛЫ ӘЛАГӘЛӘРИНИН БӘ'ЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

(2-чи мәгалә)

"Китабханачылыг информатикасы" бахымындан дејилән мәсәләләрин бә'зиләрини арашдырмаға чалышаг. Бу мәгсәдлә үч експериментал тәһлил методу тәтбиг едәк:

1) илкин информасија ахынынын структур-статистик тәһлил методу*;

2) терминоложи тәһлил методу;

3) библиографик иснад методу;

Мүтәхәссисләрә јахшы мә'лумдур ки, һәр үч метод информасија ахынынын вә елмләрарасы информасија әлагәләринин статистик вә мәзмун тәһлилиндә чохдан истифадә олунур[1].

Реферaтив журналда јахын беш илдә (1989-1993) верилән 31216 адда әсәрин библиографик вә реферат мә'луматларынын әлагәдар мәзмун әлагәләринә көрә група ашдырылмасы, јә'ни класеризасијасы көстәрир ки, илкин сәнәд-информасија ахы-

---

* *Бу метод 1979-чу илдән рус дилиндә нәшр едилән "Информатика" реферaтив журналынын 1989-1993-чү илләр үзрә тәһлилинә әсасланыр. Бу журнал ејни заманда инкилис дилинә дә тәрчүмә едилир вә АБШ-да "Information Secence Abstracts" (ISA) ады алтында нәшр едилир.*

1. Мәсәлән: Прайс Р.Р. Малая наука, большая наука // "Накуа о науке". Со. научн. тр. -М., 1996. - С. 65-125; Налимов В.В. Количественные методы исследование процеса развития науки // Вопр. философии. - 1966. - N 12. - С. 38-47; Коренной А.А. Исследование сетей межнаучного взаимодействия. Автореф. дисс. (...) кандидата техг. наук. - Киев, 1975. - 18 с.; Ориент И.М. Статистические изучение Цитируемости работ по аналитической химии // Заводск. лаборатория. - 1967. - Т. 33. - N 11. - С. 1386. вә с.

нында "информатика" ашағыдакы елм вә техника саһәләри илә гаршылыглы әлагәдәдир*:

1) Ријазијјат вә тәбиәтшүнаслыг елмләри

- ријазијјат (хүсусилә ријази статистика, еһтимал нәзәријјәси вә оптималлашдырма)
- физика;
- биолокија;
- ријази кибернетика;

2) Техника елмләри

- һесаблашма техникасы;
- електроника;
- техники кибернетика;
- полиграфија техникасы;
- рабитә техникасы;
- електрофотографија техникасы;
- микрографија техникасы;

3) Ичтимаи вә һуманитар елмләр

- китабханашүнаслыг;
- библиографијашүнаслыг;
- китабханашүнаслыг;
- дилчилик (дилшүнаслыг);
- фәлсәфә, һүгуг;
- игтисадијјат елмләри;
- психолокија;
- сосиолокија

Гаршылыглы әлагәнин (интеграсијанын), тә'сирин ашағыдакы типләри даһа ајдын нәзәрә чарпыр:

1) китбханашүнаслығын вә библиографијашүнаслығын тәдгигат објектләринә (сәнәд, абонент (истифадәчи), фонд) "информатика"нын тә'сири: Информасија тәләбатчылары (мүтәхәссис охучулар), информасија тәләбаты (охучу марағы) вә сорғусу, сәнәдләрлә бағлы олан процесләр (мәс.: сәнәдләрин һазырланмасы, аналитик-синтетик ишләнмәси, сәнәд-информасија ахтарыш системләри, сәнәдләрин информасија дашыјычылары вә с.), китабхана-информасија хидмәти мәсәләләри (охучу сорғуларынын тәһлили, фәрди вә күтләви китабхана-информасија хидмәти формалары, диалог вә експерт системләри вә с.) китабхана вә информасија гурумларынын әлагәли тәшкили мәсәләләри, бу саһәдә елми тәдбирләр (конгрес, конфранс, семинар вә с.). Дејилән мәсәләләрә даир реферактив журналда минләрлә адда әсәрләрин рефератларына раст кәлмәк мүмкүндүр.

2) ики, үч вә даһа чох елмләрин нәзәри принсипләринин, методларынын вә васитәләринин гарлышыглы мүбадиләси (кечиди). Бу бахымдан "китабханашүнаслыг", "библиографијашүнаслыг" вә гисмән "китабханашүнаслыг"ла "информатика" елмләринин гаршылыглы әлагәси методлар бахымындан даһа фәал вә ачыг характер дашыјыо. Реферактив журналын тәһлили кәстәрир ки, сырф "информатика"ја даир әсәрләрдә јүзләрлә ријази, биоложи, кибернетик, психоложи вә дикәр методлар истифадә олунур, методларын бир гисми исә информатиканын мәхсуси елми арсеналыны тәшкил едир, јә'ни тарихи инкишаф просесиндә ишләниб һазырланмышдыр. Бүтүн бу методларын бир гисми китабханашунаслыг вә библиографијашунаслығын методики арсеналына кечирилшмишдир. Ејни заманда, китабханашунаслығын вә библиографијашунаслығын методларынын бир гисми информатика сәаһәсинә кечмишдир. Бүтүн бу методлары үмумиликдә "Китабханачылыг информатикасы" методлары адландырмаг мүмкүндүр. Дејилән биринчи груп методлардан ашағыдакылара даһа чох раст кәлинир*:

- индекс-мүрачиәт методу;
- координат индексләшдирилмәси методу;
- пермутасион индексләшдирилмәси методу;
- контент-тәһлил методу;
- информасијанын сечилмиш јајылмасы методу;
- информасија мүбадиләси методу;
- сечмә еһтималы методу;
- моделләшдирмә методу;
- прогнозлашдырма методлары (хүсусилә интерполјасија, екотрополјасија);
- информасија ахтарышы методлары (хүсусилә информативлик өлчүләри, релевантлығын тә'јини, пертинентлик);
- дескриптор тәһлили методлары;
- шәбәкә мүрачиәт методу;
- семантар чохлуг методу;
- кодлашдырманын дескриптор методу;
- "чәки өмсалы" методу;

---

* *Мә'лумдур ки, мүәјјән чари дәврдә әлагәдар саһә үзрә нәшр едилән бүтүн әсәрләрин орта һесабла 30-35 %-нин библиографик вә реферактив мә'оуматлары әлагәдар реферактив журнала дахил едилир. Нәшр едилән тәшкилатын (мәс.: ВИНИТИ) јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр ишләјән саһәви редаксијалары бүтүн чари нәшрләрин ичәрисиндән елми вә тәчрүби актуаллығы,јенилији даһа јүкссәк олан әсәрләри сечир вә реферактив журналда верир. Буна көрә дә реферактив журнал әлагәдар саһәдә елмин вә техниканын чари сәвијјәсини, инкишаф истигамәтләрини, диффеpенсиасија вә гисмән интеграсијасыны дәгиг әкс етдирир. Бу барәдә бах: Михајлов А.М., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы информатики. - М., 1968. - 224-235.*

* *Методлар реферактив журналын (1989-1993) мә'луматларына әсасланыр. Бу мәгсәдлә 31216 реферата бахылмышдыр.*

- автоматик рефератлашдырма методлары;
- "експерт гијмәтләндирилмәси" методу;
- информасијанын тестләшдирмә методлары (мәс.: аналокија, мә'на зәнчиринин тәјини; семантик, синтактик тәһлил вә с.);
- тезаурус методлары (мәс.: парадигма, синтагма вә с.)

Дејилән икинчи груп методлара, јә'ни "китабханашүнаслыг"дан вә "библиографијашүнаслыг"дан "информатика"ја кечән вә информатика тәдгигатларыда истифадә олунан методлар нисбәтән аздыр. Бунлардан ашағыдакылар даһа чох истифадә едилир:
- сәнәдләрин библиографиг тәсвир методлары (монографиг, аналитик);
- предметләшдирмә методу;
- хәтти табели тәснифләшдирмә методу*;
- библиографиг иснат методу;
- мүшаһидә вә мүсаһибә методу.

3) "информатика" васитәсилә китабханашүнаслығын, библиографија шүнаслығын вә бир сыра елмләрлә долајы интеграсијасы. Бу бахәмдан ријази вә техники информатика фәнләри ријазијјат, тәтбиги ријазијјат, һесаблама вә тәшкилат техникасы, ријази кибернетика саһәләри илә бирбаша интеграсија олунур, бурадан да "китабханачылыг информатикасы" илә әлагәләнир, китабханашүнаслыг вә библиографијашүнаслығын техноложи фәнләри илә интеграсија олунур.

Реферaтив журналын ајры-ајры бөлмәләри үзрә рефератлары верилән әсәрләрин мәзмун тәһлили "информатика"нын "китабханашүнаслыг", "библиографијашүнаслыг", "китабшүнаслыг" елмләринин ајры-ајры саһәләри вә јухарыда көстәрилән елм вә техника саһәләри илә интеграсијасыны ајдын көстәрир. Бу мәгсәдлә 31216 адда сәнәдин рефераты тәһлил едилмишдир.

Тәһлилин нәтичәләри үмумиләшдириләрәк 2-чи чәдвәлдә верилмишдир.

Чәдвәлин 1-чи сүтунундан ајдын олур ки, јухарыда (1-чи чәдвәлдә) дејилән информатика фәнләринин бә'зиләринин адлары реферaтив журналда бир гәдәр башга формада верилмишдир. Мәсәлән, "информатиканын һүгуги мәсәләләри" - "һүгуг информатикасы", "информасијанын дахилетмә, мүһафизә, ишләмә, ахтарышверилмә васитәләри" бөлмәләри - "техники информатика", "информатиканын игтисади мәсәләләри" - "Игтисади информатика", "Машын тәрчүмәси вә тәтбиги дилчилик мәсәләләри" - "Дилчилијин информатик истигамәтләри" кими баша дүшүлмәлидир. Садәчә олараг реферaтив журналда информасија ахтарышынын дәгиглијини тә'мин етмәк үчүн "информатика" саһәләри нәзәри вә тәчрүби-техноложи

* *Мараглыдыр ки, бу метод нәинки "Китабханачылыг информатикасы"нда, һәмчинин "Игтисади информатика" саһәсиндә дә истифадә олунур. Бу барәдә бах: Экономическая информатика: Учебник. - С. - П., 1997. - С. 412-416.*

планда ајры-ајры истигамәтләр формасында хырдаланмышдыр. Лакин бөлмәләрин адларындан вә онларын һансы елмләрин әлагәдар арсеналы илә әлагәсиндән ајдын баша дүшүлмәлидир ки, мүәјјән бөлмә һансы "информатика" саһәсинин әсас истигамәтидир. Мәсәлән, "информатика"нын үмуми мәсәләләри" бөлмәсиндән сонра ардычыл верилән 7 бөлмәдән ајдын көрүнүр ки, онлар "нәзәри информатика" истигамәтләридир вә бурада һансы елмләрин әлагәдар арсеналындан истифадә едилир.

Чәдвәл 2

"Информатика" реферaтив журналында дәрч едилән сәнәдләрин саһәви бөлкүсү	Китабханашүнаслығын һансы саһәси илә интеграсија олунур	Библиографијашүнаслығын һансы саһәси илә интеграсија олунур	Интеграсија олунан дикәр елм вә техника саһәләри
1	2	3	4
Информатиканын үмуми мәсәләләри	Китабханашүнаслыға кириш *	Үмуми библиографијашүнаслыг	Фәлсәфә Игтисадијјат Психолокија Сосиолокија Физика Биолокија Ријазијјат
Информасија ишинә даир материаллар	-	-	-
Чәмијәтин информатикләшдирилмәси. Информасија сијасәти	Китабханашүнаслыг нәзәријјәси	Үмуми библиографијашүнаслыг	Фәлсәфә Игтисадијјат Педагокика Һесабл. техн. Ријазијјат Сосиал идарәетмә Һүгуг елмл.
Информатиканын нәзәријјәси вә методолокијасы	Китабхагашүнаслыг нәзәријјәси, Китабхана тарихи, Китабшүнаслыг	Үмуми библиографијашүнаслыг, Библ-к фәал. тарихи	Физика. Биолокија Ријази информасија нәзәријјәси Дилчилик Фәлсәфә Елмшүнаслыг Игтисадијјат елмләри Психолокија

* *Мәгаләнин сонракы сәһифәләриндә биз бу фәнни шәрти олараг "Китабханашүнаслыг нәзәријјәси" адландырачағыг.*

Информатика тарихи вә информасија фәалијјәти. Персоналија	Китабхана ишинин тарихи. Китабханашүнаслыг нәзәријјәси	Библиографија тарихи	Һесаблама техникасы Тәтбиги ријазијјат Елм вә техн. тарихи
Информатика вә китабханашүнаслыг үзрә елми-техники чәмијјәтләр, Конгресләр, конфранслар, симпозиумлар, семинарлар, сәркиләр	Китабханашүнаслыг елмләри	Үмуми библиографијашүнаслыг	Һесаблама техникасы Тәтбиги ријазијјат
Информатика саһәсиндә бејнәлхалг елми әмәкдашлыг, бејнәлхалг тәшкилатларын фәалијјәти	Китабханашүнаслыг нәзәријјәси	Библиографијашүнаслыг	-
Информатика терминолокијасы	Китабханашүнаслыг елмләри Китабханашүнаслыг	Библиографијашүнаслыг елмләри	Һесаблама техникасы Дилчилик Ријазијјат
Информасија вә китабхана фәалијјәтиндә стандартлашдырма. Информатика тәдриси	Китабханашүнаслыг елмләри. Китабшүнаслыг	Библиографија елмләри	Ријазијјат Һесаблама техникасы Програмлашд. Педагокика
Информатиканын үмуми мәсәләләри	-	-	Һүгугшүнаслыг Фәлсәфә
Информатиканын игтисади мәсәләләри	Китабх. ишин. тәшк., игт-ты вә ид. ел-си	-	Игт-т елм. Һесабл. тех. Програм-ма
Сәнәд-информасија мәнбәләринин нөвләри	Китабшүнаслыг	Библиографијашүнаслыг елмләри	Техники елмләр

Информасија фәалијјәтинин тәшкили (милли вә бејнәлхалг сәвијјәдә)	Китабханашүнаслыг елмләри хүсусилә китабхана ишинин тәшкили вә идарә едилмәси	Библиографијашүнаслыг елмләри	Игтисадијјат елмләри Сосиолокија Психолокија
Информасија мәнбәләринин комплектләшдирилмәси, учоту вә мүһафизәси	Китабхана фондлары	-	-
Машын тәрҹүмәси вә тәтбиги дилчилик мәсәләләри	Китабхана тәснифатлары Китабхана каталоглары	-	Дилчилик Һесаблама техникасы Тәтбиги ријазијјат
Информасијанын аналитик-синтетик ишләнмәсинин автоматлашдырылмасы	Китабхана каталоглары	Библиографик тәсвир методикасы	Һесаблама техникасы Програмлашдырма
Информасија ахтарышы	Китабхана каталоглары Китабхана тәснифаты	Саһәви библиографија	Һесаблама техникасы Програмлашдырма
Информасија ахтарыш дилләри	Китабхана тәсн-ты	-	Дилчилик фәлсәфәси Психолокија
Информасија ахтарыш системләри. Мә'лумат базалары вә банклары. Електрон каталоглар	Китабхана каталоглары Китабхана фондлары	Библиографик картотекалар	Һесаблама техникасы Дилчилик Ријазијјат
Информасија тәләбатчылары	Охучуларла иш	Библиографик хидмәт	Психолокија Сосиолокија Демографија

Китабхана-информасија хидмәти	**Охучуларла иш**	**Мә'лумат-библиографија хидмәти**	Психолокија Һесаблама техникасы Програмлашдырма
Информасија мәнбәләринин библ. гејди	-	**Мә'лумат-библиографија иши**	-
Предметләшдирмә вә индексләшдирмә	**Китабхана тәснифатлары Китабхана кат.**	**Саһәви библиографија**	Дилчилик Програмлашдырма
Мүлаһизәләшдирмә вә рефератлашдырма	-	**Библиографик тәсвир**	Дилчилик Һесаблама техник.
Ичмал тәртиби	-	**Биб. хидмәт**	Дилчилик
Информасијанын дахилетмә васитәләри	Китабхана ишинин техникасы васитәләри	-	Тәшкилат техникасы Рабитә техникасы Һесаб. тех.
Информасијанын мүһафизәси васитәләри	Китабхана фондлары Китабхана ишинин техники васитәләри	-	Тәшкилат техникасы Полиграфија Һесаблама техникасы
Информасијанын ишләнмәси вә ахтарышы васитәләри	**Китабхана каталоглары Китабхана ишинин техники васитәләри**	-	Һесаблама техникасы Програмлашдырма
Инфор. верилмәси васитәләри	Китабхана хид. Китабхана иш. тех. васи.	**Библиографик хидмәт**	Рабитә техникасы
Инфор. суреталма-чохалтма вә микрофилмләшдирмә васитәләри	Китабхана ишинин техники васитәләри. Китабшүнаслыг	-	Електрофотографија. Полиграфија иши. Микрографија
Информасија мәркәзләри вә китабханаларын бина вә аваданлыглары	**Китабханашүнаслыг нәзәријјәси Китабхана ишинин тәшкили вә идарә едилмәси**	-	**Тикинти иши Ме'марлыг**

Чәдвәл 3

Информатика саһәләри вә онларын дикәр интеграсија истигамәтләри	Әсрләрин үмуми мигдары, %-лә
Информатика нәзәријјәси (үмуми мәсәләләр, чәмијјәтләр, тарихи, елми тәдбирләр, термонолокија вә с.)	8,2
Китабханачылыг информатикасы	21,1
Ријази информатика	17,1
Техники информатика (информасија техникасы васитәләри)	24,1
Игтисади информатика	3,2
Биоинформатика	2,7
Кеонформатика	2,8
Һүгуг информатикасы	1,2
Дилчиликлә бағлы олан информатика тәдгигаты истигамәтләри	3,2
Инчәсәнәтин информатика проблемләри вә мәсәләләри	3,2
Информатиканын дикәр интеграсија истигамәтләри (мәс.: физика, бә'зи ичтимаи елмләр, сосиал вә демографик тәдгигат саһәләри вә с.)	4,1

Чәдвәлдә һәтта бир сыра бөлмәләрин дә адларындан ајдын көрүнүр ки, мүасир информатиканын демәк олар ки, бүтүн истигамәтләри китабханашүнаслыг, библиографијашүнаслыг вә китабханашүнаслыг фәнләри илә ачыг формада вә дикәр әлагәдар елм вә техника саһәләри илә нисбәтән кизлә, јә'ни функсионал чәдвәлдән интеграсија олунмушдур. Бк факт "\китабханачылыг информатикасы"нын, хүсусилә дејилән үч елм саһәси илә "информатика"нын гајнағындан јаранмыш нисби-мүстәгил тәтбиги елм саһәси кими варлығыны бир даһа сүбут едир.

Реферaтив журналын мә'луматлары ајдын көстәрир ки, елми бахымдан "Китабханачылыг информатикасы" "информатика"нын тәтбиги саһәләриндән биридир. Лакин тәдрис бахымындан бу саһә китабханашүнаслығын вә библиографијашүнаслығын мараг даирәсинә дүшүр. Мәсәлән, "Биоинформатика" кафедралары биолокија факүлтәләриндә, "Игтисади информатика" кафедралары игтисадијјат тәһсили верән али мәктәбләрдә јарадылмышдыр. Тәбии ки, мүштәрәк елмләрин адларындакы биринчи тәрәф тәдрис бахымындан апарычы саһәдир. Чүнки објект онункудур. Икинчи тәрәф ачыг метод, васитә вә технолокијалар кәтирир.

Верилмиш 2-чи чәдвәлин мә'луматлары илкин сәнәд /информасија ахынында бир објект просеси дә әкс етдирир. Һәмин просес ондан ибарәтдир ки, "Китабханашүнаслыг информатикасы"нын елми информасија арсеналы "информатика" елмләри системиндә о гәдәр зәнкиндир ки, онун һәтта ајдын көрүнән ири јарымсаһәләри дә ајрыча бөлмә кими реферативи журналда верилир. "Информасија ахтарыш системләри", "Мә'оумат базалары вә вә банклары", "Електрон каталоглар", "Информасија мәнбәләринин библиографик гејди", "Информасија ахтарыш дилләри" вә онларча дикәр бөлмәләрин олмасы дејилән фикри сүбут едир. Јенә дә һәмин чәдвәлдән көрүнүр ки, "Техники информаимка" мүәјјән дәрәчәдә истисна олмагла, саһәви "информатика" елмиләринин һеч биринин дејилән гәдәр бөлмәләри (јарымсаһәләри) реферативи журналда ајрылмамышдыр. Бу чәһәт "Китабханачылыг информатикасы"нын "информатика" елмләри комплексиндә даһа апарычы јер тутмасыны, даһа интенсив инкишафыны, елми арсеналынын даһа зәнкинлијини көстәрир. Бу чәһәт һәм дә тәдрис просесиндә "Китабханачылыг информатикасы" саһәсиндә фәнләрин формалашдырылмасында елми әсас кими истифадә едилә биләр.

Реферативи журналын мә'луматларынын статистик тәһлили көстәрир ки, бахылмыш 31216 адда сәнәд "информатика"нын ајры-ајры саһәләри вә бә'зи тәдгигат истигамәтләри үзрә ашағыдакы кими пајланмышдыр (чәдвәл 3). Јухарыда дејилдији кими, бу мәгсәдлә реферативи журналын 1989-1993-чү илләр үзрә бүтүн нөмрәләриндәки (60 нөмрә) рефератлар вә библиографик мә'луматлар саһә бөлкүсүнә көрә тәһлил едилмишдир.

Әввәлән, гејд етмәлик ки, апарылмыш тәһлилин статистик нәтичәләринә көрә "информатика"ја даир елми вә тәдрис әдәбијјаты 1989-1993-чү илләрдә дүнја халгларынын 65 дилиндә чап едилмишдир. Әсәрләрин 12 %-ни китаб, 73 %-ни журнал мәгаләләри, дикәр һиссәси исә мүхтәлиф нөв сәнәдләрдир (мәс.: патентләр, стандартлар, препринтләр вә с.).